

Duna.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

1

I allmogespråket i Ingelstads- Järrestads-
 Ömmenhägs- Ljunits- ^{Ömmestads h.} Torna- Kåra- Färs-
 Albo härad uttalades aldrig jämnt äska.
 I Sörvestad 1873 tjäna undertecknad hos
 en bonde i Ruskån vid namn Anders
 Persson, enkling, f. omkring 1805. Anders
 Persson; jacob, dog tum me jären, jär
 di ser ud som det skulle bli en farlig
 "duna." Svarta tjöcker moln stega hestigt
 uppi sydväst och det dröjde icke länge
 för, än himlavaluet var molnigt med
 snöka moln. Drängen Ole Nilsson sade:
 det är Tor som är ute och kör med sine
 bochar. Anders Persson: nej, det är gud
 som vill visa att han är den allsmäktige.
 En psalm i salomonen togs fram och läste

Sörvestads m.

en nu denna psalm, som man trodde
 skulle behålla god, att den därigenom
 skulle ^{skydd} hemmet för åskslag. Snall på
 snall höordes och de innervarande ut-
 brast: harra jusses nu slag dunan ner.
 Var man ute i åshvåder, skulle man
 icke gå eller springa, ty därigenom upp-
 stod drag, men gå måste man ju, men
 icke springa, ty genom detta drag som
 uppstod, värkas detta dragande åskan
 till sig och den springande eller ridande
 blev då ihjälslagen. Man skulle heller
 aldrig i åshvåder söka skydd under ett
 träd, alla träd ansågs lika livsfarligen
 i åshvåder. I hemmet skulle man nog
 stänga alla portar, dörrar och loge kammars,
 ty draget genom en sådan öppen dörr drag

åskan till sig och den slag ner. Någon
 trodde också, att åskan slag ner för att
 ihjälslå skarn, att människorna skulle för-
 skonas för detta otyg. En stathustru i
Slögestad, hertogs härad, sade till sina
 pojkar, makarna hade 5 barn, alla pojkar,
 och hen var mättersyktare i Slögestad,
 f. i Benestads socken omkr. 1825. De var
 unge för lilla gamla. Om vi är inte i gär-
 när di dunar, och ett mygglar = mystan,
 rullar omkring beenen på er, så spårken
 tid att det flyger undan, ty det är
 skarn som dunen står efter och för
 att söka skydd för åskan rullar det
 in mellan beenen på er, men spårken
 undan det, ty i annat fall kan vi bli
 hjälslagna av dunen. Detta var en allmän

allmogets i omnämnda läroslar.

Theland blev det en alidlig värme om sommaren. De gamla sade: det är så fullt ande varmt, vi få nog snart "duna" och det dröjde ej länge förr än svarta moln uppstod i sydväst. Den uppstod också i väster, söder och öster, men det svärsta åskväder var från sydväst.

Om efter en blit ett stött regn gäll strax efter = dunaregn, dessa regn voro stridare än vanliga regn, regndropparna stora, så behövde man icke befara nedslag, men i torr luna, icke nämnvärt regn fall, ja då frukta man gör nedslag. Men skulle icke elda när det duna. De svärsta åskvädren voro i juli och början på augusti. Att kunna bekämpa dunen ansågs som något otänkligt. Prästerna hällde jalken i åskväder.

Dunan ansågs som människans fiende, men trodde att gud för detta skulle sätta skräck i människan och visa henne sin allmakt, att hon genom dessa varningar icke skulle invagga sig i säkerhet. Flintmejslar som man hittar i jorden trodde man vara "dunestonar". Hovrätten den Sven Nilsson i Baldringe, Herrestads h. sade 1879: ja, gick å jätjäd och där kom upp en dunesten, ja lönkte; när jag kommer tillbaka skall jag titta på den, men då jag kom tillbaka fann jag den icke. Det var en flintmejsel, som troddes vara kommen från Askan och sluttat ner i jorden. Människorna voro mycket rädda för "dunan". Att sådana urledningar voro nödvändiga förstod man icke. Skarvigg, Lorrvigg.

toråh, detta kändh icke de gamle till
tomvegg och toråh hör icke skåne till.
"Goffar äker," hör icke skåne till.

Knallarne = dunar, blietarne = ljunar, och
li e farlet här di ljunar. En svensk krimma
berättades det, var fräse från Malmö
till Köpenhamn. Under resan uppstod
en farlig "duna". Krimman utbrast: det
var gott det ville "lyna". En dansk herre
stod bredvid och utbrast häftigt: tyck
du inte att det lyner mig som det ly-
ner. En som blivit ihjälslagen av "du-
man", blev begravnen frä ett hederligt rätt.
Man sade: När vi är barre vill fräker
till en, ser man hur liten man är.
Ongensans var man säker, men inomhus
med stängda dörrar och fönster ansågs säkrast.

Konklikt.

Detta har jag i min ungdom sett i enstaka
fall, att det blietot, utan åskolunder.

1880 var jag på Bornholm och tjäna. En
kväll om hösten blietot det ständigt, utan
dunder. Bonden, jag och en daglönare stodo
utanför porten och åsig jensmenet.

Daglönaren: det är konklikt. Det är
stora sillstäm som svänger sig i vattnet
i gatan och dessa äro lysande i mörker.
För varje gång sillstämmet gör en muss-
vändning lysa det till, så att detta
är icke "tordån". Ett rim kette i Danmark;
Far å mor de gick ti sängs, de visste
ingen orden,
sunga kommen rämnade, de mente li va
tordån.

Det sig ut som vi skulle efter denna fallande
värmen ^{fr} ett garligt ovär, men här kom här
ett par håra dunskräller å en regnbåsa
kom ner, men gick fort över.

Helge Persson, f. i ¹⁸⁶⁵ Södra Pihult, Delesröd, seck
en sade för 25 år sedan; Benjamin Franklin,
sade en lärd man då jag var liten; Franklin
har fängslat åskan och vridit makten ur
guds hand. Att någon kunde fängsla å-
skan trodde ingen fr; att dylikt tal press-
ade nog gör en hospitalsdies, men ej för
en människa med normalt förstånd.

Om en ung ogift person drömmar att det
åskar, betyder detta, att han skall bli gift
med en argt skinn. Ser man en
skjönna falla ner, från luften, d. v. s. diöngen
å vaken och är ute; betyder detta dödsfall i skatten.

Åskväder och blietar med ty åtföljande
 stötrogn, ansig man vara, att gud ville
 främman människans hur liten hon är,
 därför lät han en sådan styggelse övergå
 oss, allt då och då, för att främman oss
 hur kraftig han är. Att åskan uppkom
 genom andra betingelser förstod man
 icke. När gud ville det skulle åska, åska
 det, det var guds vilja och inget annat.
 Skogvaktare Nilssons svärmar i Baldringe,
 f. i Blekinge omkring 1800 sedan 1876, under
 ett åskväder på sommaren: om mellan blie-
 ten och smällen åtgår visse fulsslag är den
 så många mil borta, men kommer betit
 och skräll samtidigt, då har åskan slatt
 ner. Det var på natten och koherden och jag
 gick ur ryttarboden och såkte lå hos Nilssons.
 Åsklundar = duneskräll. Skriv endast på denna sida! Åskmoln = duneskyer.

En Karna Rosengren, f. i Skurup 1863
säger: när det äska togo de gamla prälm-
baken och läste den salmen: när äskan går.
Men skulle icke i äskväder läsa psalmen,
icke stå under något träd, icke stå bak
d. v. s. vid sidan av en ko eller häst att såha
lä. Sedan man gick kökspisar skulle skruv-
arne skruvas till icke elda. Jag hörde nog
någon säga, att det var Tor som var ute
och körde med sina bockar, men det var
ynge som sade detta, det höll man bara
för en saga. Förster och dörrar skulle man
hålla stängda. Att tygla äskan var något
som var icke tänkbart, äskan kom
delvis för att slå ihjäl skarn och trall,
och freda människor från detta olyck. Att
även människor blevo ihjälslagna var guds vilja.

Åskan ansågs av allmogen som en stygg-
 else, som man gärna helst sett att den aldr-
 rig hade uppstått. Liksom en fader i bland
 kan randa en son med en käpp, i arghet
 över ett begånget grovt fel. Så ansåg man
 att gud var vred och ville med åskan
 bestraffa människor för begångna synd-
 er, att den var skräckinjagande säger sig
 själva, ty ingen var i åskväder skrä till
 liv och egendom. De stora åskregnena å-
 stadkom i sadesjälten också i bland en
 stor föroädelse. Man drog en lättnadens
 suck i slutet på sommaren sådana är då
 man varit föroskont från svåra åskväder.
 Man drog någon lärdom av åskan, om det
 åska tidigt eller sent, litoäffande kammaande
 väderlek men detta var av underordnad betydelse
 ty man hade ju i denna ^{Skriv endast på denna sida} sina bemärkelser.

Brunnar.

Med brunnar var det godaontime dilligt be-
ställt. Då den nya koningslängan i Slöge-
stad, ^{Frösta gård nr 1869?} Herrestads h. byggdes grävde man en
brunn omkring 10 alnar djup eller mer vid
vid husets västra gavel. Om sommaren var
den torr, att girrelfoder, herrestads h. fyren-
bever, Bera h. = ödlor kräla på botten.

Man måste då hämta vatten i arrendatorns
brunn. Slottets västra gavel vatte nås en
källa i backhällan, den trät aldrig vatten,
som var friskt och klart som kristall.

Man grävde en djup brunn och lade che-
kersträd i botten, brunnen var cirkel-
rund och stensatt med stora otuktade
kullerstenar, så även prästens brunn.

I prästens brunn låg ett chekersträd som

och ovanpå ett brunnhus omkr 1 m. högt
två ståndare för en rull att man veva
vattnet upp med en jäsänkja. Vid slättet
satte man över brunnen ett högt bygge med
träsnideri från och i brunnen stod en
Göinge träpump. Framför tsidan stod
en stor träbo och dit ledde man häst-
arne från arbetstället och vattne dem
där å "brunnören." Men vattnet bars av
en ställdräng med ok från alla och två
spannar uti till herrskapsstallet. Pjörarna
bar två i en stor kälja med handtag
uti vatten till köket från denna brunn,
så och till källaren där bryggeriet var
beläget. Med dessa stora vattenlufvar
måste pjörarna bära vatten i klädda träskor
som vid isgate vore glatta, att fall förekom

ofta och inget skryddsräck vid sidan av
trappan. Men detta var icke det värsta.
O, gräslighet, din tid mig fast förskräcker.
Herregårdarna tävlade i grynhet mot tins-
djuren. Vid "korsan" = dammen mitt i
bryn var en boun som ovan beskrivits
liknande den vid slottet och trä. Görnge-
pumpar stodo i bounen, en hade tudan
söder och den andre i norr. Mitt för varje
pump stod en lång och tvålv. Sådana vint-
rar som 1888 voro intet ovanligt för-
tina. Nu skulle omkr. 50 nättdjur drivas
dit en gång om dagen för att dricka.
Hemskt, se Pydingen, i snöstorm, och att
lida av tvöst är plågsamt, men att dricka
detta iskalla vatten i snöstorm var ännu
plågsamt. Det är besymmerligt att djuren icke dö.

Så fortgick det till 1871 då det nya kottallet byggdes, med goderbord och krubbor av tegel. Man insatte en pump i kottallet som var försedd med ett större hjul och en svingel som handtey och uppumpade vattnet i ett stort träkar. Stathuslärans fingringens brunn, utan måste gå till pumpen vid kottaren efter vattnet. Smedmätaren fick en brunn grävd med ett litet korstöd av eke och ett trälock. Den nya skolan byggdes 1870, en brunn lik smedbrunnen. Fattighjörnen i Slägestads Gängsmäcker fick en brunn på 1840 tillt lika smedbrunnen stensatt med kullerstenar och ett trälock. Man uppdrog vattnet med en träkrak. Spemur av trä med jöngpepp och stävorna hölls samman med 2 grova jönteleksband. Ibland fyllt spemur i brunnen och sjönk ett besvärligt göra att teja upp den. Nils Hansson i Bensstad hade en brunnsälsare, den länste man i Bensstads by.

Alla storbönder i Skåne hade brunn-gång att dra-
ga upp vatten med. Vattenspannarna voro av trä
med en jöngrepe uti och stäverna samman-
hålls med 2 grova järnflätband. 1882 stod
en Gjöngepump å Föörums gård i fogelkäfte
socknen. Pastorens son från Baldringe gård
övertog han då gården på arrende. Pumpen
stod mitt på gården (3 längor). Då man vettat
djuren vid denna gård, var man icke så gynn-
som i Slögestad. (nät kreaturen). Men satte
fyra a 5 lochar, på dessa ledde bräde rämnor,
en ryktare stod inne och höll kontrall, me-
dan den 2de pumpen. Så skiftade de i arbetet.
Omkring 75 nät kreatur. Hjärtans ledde ut
till vattenkon vid brunnen. Men 1882 tog
Liedholm upp brunnen, en fackman från
Gja nära Ystad, utförde arbetet med tillhjälp av

gårdens 6 drängar. Brunnen var sett med
stora kullerstenar. De togs upp med en
vinsch brunngrävaren hade med. Brunnen
fördjupades. Å kottnen lades ett ekekorsträd
och man lade sin tegel för denna cirkel-
runda brunn. 3 à fyra lag. Nu grävde han
omkring kanterna för kors träet och det sjönk.
Nu lades ett par lager tegelsten för och
så fort gick det till omkring tre alnars
djup. Nu fick man sluta för det förträngan-
de vattnet. Man lade bräder över stenarna,
som han sin stod för. Nu hade man två i hop
skruvade sparrar med bräder för sidorna.
Nu lät man sten efter sten glida ned.
Stora kullerstenar och brunngrävaren sten-
satte till överkanten. Man hade grävt 3 gropar
för 2 alnars djup, en till häst- och en till köttallet.

I dessa grafer lades järnvär. En pump med ett stort hjul plockade man i kottallet och nu kunde man stå i kottallet och pumpa till även häststallet, men Gänge pumpen blev kvar. En pump av mycket konstruktion var i köket men detta vatten ville bli surt. Slottet var byggt året förut. När det äskade togs brandsponten ut till brunnen fylldes med vatten, och en ränna från tuden till sprutkaret lades i ordning. Alla hästarna skulle se sig, ty det ansågs att hästarna då villigare lämna spiltan, i tro om att det gälade gå i arbete. Petronen ogyste, liten tillväxt, ansåg sig själv oförmögen, eller för stor till att frygla tjänare, ty höll han sig med adliga professor, Christian Gyllenkrantz, 1882, en stor rådgivare. Han gick själv under äskvåren i

stallet fram och tillbaka, året förut var golvet försatt med tuktad gatsten och nya spiltinnor. Det var en vacker och behaglig inredda ställe, men han var för stor till att yttra ett ord till drängarna, den lille knallhatten. Han trodde sig vara större än Greven på Kronovall. Att greven hade svårt för att smälta tocket säger sig själv.

Efter tio år kunde han begära nedsättning av arrendet. Så skedde. Greven: för jag se kontraktet. Greven slet kontraktet i sönder och utbrast: adjo med dig, Knallhatten måste flytta, ty kunde han ej längre anställa adliga professorer. Om dessa arbetslösa adliga professorer fingo svälta ihjäl sedan de blivit arbetslösa, förmåder icke historien. Han blev sedan domänintendent i Kalmar län såg sig i tidningarna.

St-gattighuset i Gungmarkerne i Högstads
grävde man en brunn med lock och vattenst
uppdrogs med en brunnskrog av trä. 1840 tskt.
När man skulle sänka spannen flög den
ur brunnskrogen ibland och jönk och man
hade svårt för att få upp den. Y. Benestad
hade en egen bonde en brunnsätare som
man lante om man tappte spannen i
brunnen. Vid det nya gattighuset i
Högstads var en kille som de togo vatten
uti, ett stycke väg att gå, inget ordnat hål,
men Greven på Högstads, kom dit 1881, lät
gräva en brunn åt gattighuset, och de drogo
upp vattenst med en trästing försedd med
en hestsko. Brunnslock. Stensatt med stora
kullerstenar. 16 stigar togo vatten i den
brunnen.

Lars Olsson

Å hoveri husmannens ägor i Högstads var
en källa i närheten av gården, ty grävde
man ingen brunn åt honom. Man rensa
upp källan, tog battnen ur en stor tunna
och satte ner. Den tröt aldrig vatten.
De övriga hoveri husmännen hade brunn-
gångar. Ingen brunn var cementerad.
Man lade vid stensättningen den upp-
grävda jorden som fyllnad, man gjorde
ingen affär av dylikt. Att någon tegit
ut vattenådror med hassel-klyvor och dt.
hörde jag aldrig. Man grävde brunn där
den bäst fusesse att vara belägen. Men
förhända de egna bönderna hade dylika
förståsig-påre. Jag hörde emellertid
aldrig att sådant använts i Högstads, Beld-
ringe och Lövestad.

Tre hovehusmän i Fyledalen, där nu slagestadsta-
tion är belägen, fick ingen brunn grävd, utan
mista tog vatten i den förläpflytande ån, annars
å åren 1810-1879, hur det blev sedan vet jag icke.

Att man dränkte hundar och katter i ån betydde intet.

Jöns Larsson f. i Skiveup 1861, säger: min far bodde
i ett litet hus och en halv km. till ett källhål var
man hämtat vatten, och ingen tunne i källan, utan
man tog vatten i det naturliga hålet.

Han hade sett att man grävt brunnar med skytt-
under grävningen, en cirkelrund brunn och träbrunnar
med strävor inuti och bräddar utt innerst vid jorden,
där man grov i sandmarker. Denna drevs ner och en fjä-
sattes. Brunnarna voro i allmänhet icke djupa, så
att i torra år led man vattenbrist, men husdjuren
voru ute i bete, så att detta underlätta. Ja de gamla
hade sina besvärsligheter. Böndernas brunnar voro i allmän-
het vidv i vattenrummet.

Bönderna drev nötkreaturen ut en gång om
dagen att dricka ur en vattenho i "särögren",
eller någon damm. Så fort gick det på hel 1870.
Två tråk stoda framför två mjälkkoor i fäitade
ståndare en bröda framför icke mjälkhande och
studarne. Mjälkkoorna fingo hachelbe med en
nåvve runel på och ibland vardere en kapp
pantafflor. De övriga halm, havre och lugg
halm. Detta om morgonen. Mjälkkoorna fingo efter vatt-
net en tuss hö, kvigo och studar höblänning.
Nötkreaturen fick som kraftfoder efter vattnet
havreskalor, d. v. s. de som utfordrades med
halm, havrehalm, mörporen, havreskalor, mridagen,
fingjehalm till kvällskost, = råghalm. Alla
fingo råghalm till kvällsfoder, med undantag
julaften då alle fingo höblänning = hö och halm
sammansatt. På värsiden kunde mjölgjuren

reare sig och fulla av smuts på läsen och abysen.
Att de magra, trodde man, att detta lärade
sig från något trolldomstyg. En mykalved
kv skulle, första gången hon gick ut, gå över
stäl och man skulle lägga antingen en gri-
dsten i spennen då man mjälkar kon första
gången efter kalvningen, eller en synil.

Eller man kunde sitta hemma och mjälka an-
nens kv har jag tidigare skildra. Kvorna blev
aldrig ryktade med någon skrapa, och det
fanns de som hade en kv som strödde skrapa
på ryggen på kv, för att abysen skulle icke
trivas, ja, det sadas, att någon huströsk hals
och rygg med fatagen ovanpå en strimla och sette
eld på detta. Huset se Rydingen. Då de skulle
ut i heta skulle alla näten ha en tjärn piltill.

Fären klöver under till överhärdes ty en kvorskel
hade växt under klöven om endast en kv. På 1870 tålet börje någon sätta upp Jockelkvad
an kv.

Näthreaturen användades ju det grävsta sätt
 En liten ruta i levväggen 10-16 tum i kvadrat
 var fönstret, så och i hättelket. En prajke
 passade djuren, omkring 16 år gammal, sysle-
 färgen, och han magga en gång om dagen i sovk-
 ret om morgonen, men hättene blev dagligen
 ryktade varje morgon. Men hade i stället en
 traulamp i en lykta. Plev själarna i en
 fria gräv efter böden, hängde man en tung bo-
 kläpp uti den. Djur hade anlitade inte, men
 Rackaren = tättake kastrova hingstar, men
 kam och goiser kastrova bonden själv. På bezz-
 lommen strödde man salt i säret och å gris-
 orne instöck man en klich soor.

Djuren arbeten hörde egentligen rackaren till.
 Efter 1880 höga man mera värda husdjuren.

Uppsatt 1933 av: J. Bergström, Skurup

Gay har i en mer fuffur,
 De samma sätt användades
 husdjuren ju Boonholm
 1880.